

ВИКОРИСТАННЯ ФІЛОСОФСЬКИХ МЕТОДИК У ДОСЛІДЖЕННЯХ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Тези представляють аналіз використання філософських методів у дослідженнях становлення та еволюції державності на українських землях. Автор доводить доцільність використання філософських методів при аналізі процесів державотворення. Розглядаються окремі методики: феноменологічний підхід, герменевтичний метод, метод рефлексії, філософсько-антропологічний підхід; оцінюється поєднання феноменологічного та історичного методів в рамках одного дослідження.

Ключові слова: процеси державотворення, філософія права, філософський метод, феноменологічний підхід, герменевтичний метод, метод рефлексії, філософсько-антропологічні методи.

У процесі аналізу становлення та еволюції державності на українських землях в першу чергу застосовуються методи історичної науки, а також сукупність методів історико-правових досліджень. Але, на наш погляд, доцільним є також використання групи філософських методів. Це обумовлюється двома причинами: а) філософські методи традиційно формують загальнонаукове методологічне підґрунтя; їх застосовують в усіх науках; б) аналіз складних і неоднозначних процесів державотворення, які поширюються у просторі та часі, потребує філософського осмислення. Як зауважує М. Костицький, «будь-яка методологія ґрунтується на відповідній філософській основі; емпіризм – на філософії метафізики, раціоналізм – на стихійному матеріалізмі і позитивізмі, інтуїтивізм – на французькому неотомізмі та феноменологічному вченні, діалектичний підхід – на теоретичних засадах матеріалізму чи ідеалізму» [1, с. 14].

В цьому контексті розглянемо окремі філософські методи.

Так, в соціальних та гуманітарних дисциплінах XX - початку XXI ст. набули широкого застосування феноменологічний підхід та герменевтичний метод. Сутність *феноменологічного методу* (його започаткував Е. Гуссерль) полягає в тому, щоб описувати речі як феномени, тобто «такими як вони є», без упередженості, суб'єктивних оцінок та впливу різних концепцій. Нідерландський дослідник К. Блеекер доводить у багатьох працях, що «феноменологічний принцип — метод, який можна використовувати і який насправді застосовується у різних наукових дисциплінах» [2, с. 106]. Інший сучасний дослідник Гастон Берже, осмислюючи значення цього методу, вказує, що він «нагадує перш за все про те, що будь-який сенс укорінений в інтенції свідомості й що дії та думки, якщо їх відривають від цього конститууючого акту, стають абсолютно незрозумілими» [3]. Феноменологічний підхід зовсім не суперечить, а навіть якісно доповнює історичний метод, сутність якого – у встановленні автентичності першоджерела, його авторства та локалізації, очищення об'єкту історичного (в тому числі історико-правового) дослідження від міфологічності та різних домислів. Тому поєднання феноменологічного та історичного методів в рамках одного дослідження є, на наш погляд, достатньо продуктивним.

Особливо важливим є використання феноменологічного підходу у процесі аналізу мемуарних джерел, різних свідчень. Так, вивчаючи історичні події, що відбувались на українських землях під час перебування їх у складі УСРР/УРСР (масові репресії, колективізація, Голодомор та інші), неможливо обмежитись лише офіційними документами. Необхідно зібрати й співставити спогади численних свідків і жертв, намагаючись зрозуміти подію крізь призму їхньої свідомості. Подібне співставлення свідчень, що містяться в мемуаристиці («Відродження нації» та щоденники В. Винниченка, «Спомини» М. Грушевського, «Спогади командарма (1917-1920 рр.)» М. Омеляновича-Павленка, мемуари Д. Дорошенка, В. Шульгіна та ін.), здійснюється при спробах зрозуміти сутність української державності 1917-1920-х років. Феноменологічна методика дозволяє не просто зібрати історичні факти; її мета – розкриття структури того чи іншого переживання та сенсу, що їх містить для свідка певна подія або ситуація. Свідомість свідка тут постає як цілісний потік переживань, елементами якого є феномени. Іntenціональність, яка є складовою феноменологічного аналізу, передбачає спрямованість суб'єкта на предмети переживань, а не на власні почуття. Свідомість є *усвідомленням* чогось конкретного. Тому кожний свідок історичних подій є свого роду істориком події або процесу – не просто фіксатором, а людиною, суб'єктом, який переживає та усвідомлює.

Використання *герменевтичного методу* (родоначальником якого є німецький філософ Г.-Г. Гадамер) дозволяє адекватно тлумачити історичні тексти, нормативно-правові акти, сприяє проясненню їхнього змісту.

У сучасній правовій науці набула поширення юридична герменевтика, яка вчить правильно тлумачити закон. На відміну від «пояснення» в природничих і технічних науках, в соціогуманітарних дисциплінах основним гносеологічним принципом є принцип «розуміння» того чи іншого явища. Герменевтичний метод спрямований на досягнення розуміння шляхом тлумачення як окремих правових норм, так і історико-правових документів. Одним із центральних категорій герменевтики є *герменевтичне коло* – це взаємообумовленість, нерозривність цілого та частини, тлумачення та розуміння (для того, щоб щось зрозуміти, необхідне тлумачення, і навпаки). Дійсно, неможливо зрозуміти еволюцію української державності в цілому без уявлення про окремі етапи її становлення. Так само вивчення писемних історичних джерел певного етапу неможливо здійснювати без осмислення політичного, економічного, соціального, культурного розвитку суспільства на цьому етапі (наприклад, аналіз Руської Правди можливий лише за умов осмислення розвитку Київської держави).

Герменевтичне тлумачення, на думку вчених, – це тлумачення у вузькому розумінні, що означає інтерпретацію глибинної семантики, тобто символізму, на рівні ідеї, тексту, промови:

1) символізм на рівні ідеї характерний для герменевтики законотворчості – розуміння ідеї закону та її втілення в законі;

2) символізм на рівні тексту та мови характерний для герменевтики правозастосовної діяльності:

а) розуміння тексту закону, тому що правова ідея, реалізована в процесі правотворчості у формі того чи іншого закону, фіксується за допомогою тексту, у вигляді тексту закону доводиться до застосовувача права, який повинен дешифрувати знаковий ряд (текст);

б) розуміння промови адвоката, судді та інших учасників процесу в суді, де промова виступає носієм правової інформації (наведення аргументів, тлумачення доказів опонента тощо) [4, с. 155].

Також одним із найважливіших філософських методів, що використовуються при вивченні державотворчих процесів, є *метод рефлексії*. Філософія за своєю сутністю – критична, а не догматична наука. Тобто, філософське осмислення передбачає обов'язкове звернення до суб'єкта пізнання, перевірку правильності та послідовності процесу пізнання будь-якого об'єкта. На це звернув увагу, зокрема, О. Гьофе, німецький філософ права. На його думку, рефлексія основ держави і права, – це критичний аналіз легітимації і обмеження політичного співтовариства [5, с. 29]. Вивчення процесів становлення державності на українських землях включає верифікацію та перевірку гіпотез. Так, наприклад, існує декілька версій виникнення Київської держави (норманська теорія, хозарська, болгарська, автохтонна та інші). Оскільки на наш час остаточно, науково доведена теорія відсутня, існує необхідність розгляду і критичного аналізу кожної з них. Рефлексія також передбачає опис процедур і прийомів отримання наукових результатів. Саме вибірковість, відсутність комплексного характеру та єдиного підходу до інтерпретації історичних джерел (а також політизація замість суворого дотримання наукових принципів) багато в чому обумовлюють відсутність розуміння даної проблеми.

Продуктивним є також використання *філософсько-антропологічних методів* дослідження. У багатьох аспектах ці методи перетинаються з методикою антропології права, яка вивчає правове буття людства (і складових його етнічних груп, народів, націй) на всіх стадіях розвитку цього буття, від архаїчних до сучасних [6, с. 34]. Антропологія права – це «вчення про людину як істоту, котра створюється правовим порядком»; при цьому антропологія права «тісно пов'язана із загальнофілософськими уявленнями про людину, зокрема з тією обставиною, що людина, котру Аристотель вважав від природи політичною істотою, амбівалентна по відношенню до інших людей» [7, с. 30].

Аналіз процесів державотворення потребує звернення до людини як суб'єкта цих процесів. Філософська антропологія спирається на припущення, що людина як істота суперечлива виступає творцем і, водночас, жертвою історії. Державотворення – *процес антропологічний* за своєю сутністю. У ньому проявляються позитивні та негативні якості людини, досягнення та помилки, героїзм та схильність до зради, сила та слабкість, добро та зло. І дійсно, на численних прикладах з історії України можна бачити підтвердження цього висновку. Так, в історії Київської держави були могутні постаті, людські особистості, які будували державність на наших землях (князь Олег, Володимир Святий, Ярослав Мудрий та інші), але й були особи, діяльність або бездіяльність яких руйнувала державу.

Висновки. Однією з ключових проблем історії та теорії держави і права, як і філософії права, є проблема державотворення. Дослідження складних і суперечливих процесів становлення і розвитку державності на українських землях потребує залучення філософських методик. Окремі з них ми розглянули в рамках нашого дослідження. Це феноменологічний підхід, герменевтичний метод, метод рефлексії, філософсько-антропологічний підхід. Поєднання цих методів з методикою історико-правових досліджень дозволяє вийти на новий рівень розуміння процесів державотворення.

References

1. Kostytskyi M. V. Kliuchovi pidkhody do metodolohii piznannia ukrainskoi istoryko-pravovoi diisnosti. Naukovo-informatsiyni visnyk. Pravo. 2015. №12. S. 12-17.
2. Bleeker C. J. The Phenomenological Method. Numen. 1959. Vol. 6/2. R. 96-111.
3. Encyclopédie Française. Tome XIX: Philosophie – Religion / Ed. Berger G. Paris: Librairie Larousse, 1957. 424 p.

4. Kostsova I. P. Hermenevtychnyi metod tлумachennia norm prava: istorychna ta yurydychna dyverhentsiia. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha». Seriia: Yurydychni nauky. 2015. № 827. S. 153-158. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpum_2015_827_27 (Data zvernennia: 13.03.2025).
5. Hofe O. Spravedlyvist i subsydiamist. K.: Altepres. 2004. 144 s.
6. Bihun V. S. Pravova antropolohiia (antropolohiia prava) U kn.: Yurydychna entsyklopediia: [u 6 t.] / [red. kol.: Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in.]. K.: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana, 2003. T. 5 : P — S. S. 34.
7. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk / NAN Ukrainy, In-t filosofii imeni H. S. Skovorody; [redkol.: V. I. Shynkaruk (holova) ta in.]. Kyiv: Abrys, 2002. 742 s.

DOI 10.34132/mspc2025.01.11.03

Oleh Borodenko

THE APPLICATION OF PHILOSOPHICAL METHODS IN RESEARCH ON THE FORMATION OF NATIONAL STATESHIP IN UKRAINIAN LANDS

The theses present an analysis of the application of philosophical methods in research on the formation and evolution of statehood in Ukrainian lands. The author proves the feasibility of using philosophical methods in analyzing state-building processes. Separate methodologies are considered: phenomenological approach, hermeneutic method, reflection method; the combination of phenomenological and historical methods within the framework of one study is evaluated.

Keywords: state-building processes, philosophy of law, philosophical method, phenomenological approach, hermeneutic method, reflection method, philosophical and anthropological methods.

Відомості про автора / Information about the Author

Олег Бороденко, канд. філос. наук, старший викладач кафедри історії та теорії держави і права Чорноморського національного університету імені Петра Могили. E-mail: olb715@gmail.com orcid: <https://orcid.org/0000-0002-8835-7471>

Oleh Borodenko, Candidate of Philosophical Sciences, Senior Lecturer of the Department of History and Theory of State and Law, Petro Mohyla Black Sea National University. E-mail: olb715@gmail.com orcid: <https://orcid.org/0000-0002-8835-7471>

© О. Бороденко
22.05.2025.

Стаття отримана редакцією

